

gelenek ve modernleşme sürecinde kadınların “değişen dindarlık biçimleri”

KADİR CANATAN

Yrd. Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

Sosyolojik anlamda “dindarlık” ya da “değişen dindarlık biçimleri” hakkında konuşabilmek için ilk önce, “İslam” ile “Müslümanlık” kavramları arasında bir ayırım yapmalıyız. “İslam” kelimesi, soyut anlamda bir din olarak temel kaynaklardaki yazılı biçimiyle İslam dinine, onun inanç, ibadet, ahlak vs. esaslarına işaret ederken, “Müslümanlık” kelimesi bu dinin tarihsel ve toplumsal süreç içinde, kendilerine “Müslüman” denilen toplumlarca yorumlanarak pratiğe aktarılmış, yaşanmış, son tahlilde “kültürleşmiş”, dolayısıyla birbirine çok benzeyen yahut taban tabana zıt denecek kadar farklı olan şekillerinin adıdır. Bu bakış ve yaklaşım, bazı itirazlarla dile getirildiği gibi, “İslam’ı ırk veya ulus temelinde indirgemek” değildir. Aksine, İslam dünyasında fiilen mevcut durumu anlamamıza, çözümlememize ve açıklayabilmemize yardımcı olacak bir yaklaşımdır. Dolayısıyla sosyolojik olarak tek değil, birçok Müslümanlık vardır. Şöyle de söyleyebiliriz: İslam tek ve semavî, Müslümanlık veya Müslümanlıklar ise beşerî ve çeşitlidir.¹

Bu ayırım bize, sosyolojik olarak dinî yaşamın değişmesi konusunda daha rahat konuşma imkânı ta-

nımadır. Bu durumda üzerinde konuştuğumuz şey, İslam'ın kendisi değil, İslam'ı farklı biçimlerde algılayan ve yaşayan "Müslümanlar" olacaktır. Biz, bu makale kapsamında sadece "Müslüman kadınlar"dan bahsedeceğiz. Kadınların değişen dindarlık biçimlerini kavramada Türkiye'de çok tartışılan "başörtüsü"nü kriter olarak kullanacağız.² Dindarlık ölçümlerinde birçok değişken kullanılabilir; bizim başörtüsünü kriter olarak almamızın nedeni, bu meselenin Türk toplumunda kamusal tartışmaya dönüşmüş olması ve herkesin, özellikle de kadınların başörtüsü karşısında bir pozisyon belirlemek ya da seçmek zorunda kalmış olmalarıdır. Bu durumda başörtüsü, farklı dindarlık biçimlerini tanımlayabileceğimiz bir kritik mesele haline gelmiştir. Deyim yerinde ise başörtüsü bir "ayna"dır, bu aynaya bakarak Türk toplumunda değişen dindarlık biçimlerini çözümleriz.

İslam tek ve semavî, Müslümanlık veya Müslümanlıklar ise beşerî ve çeşitlidir. Bu ayrım bize, sosyolojik olarak dinî yaşamın değişmesi konusunda daha rahat konuşma imkânı tanımaktadır. Bu durumda üzerinde konuştuğumuz şey, İslam'ın kendisi değil, İslam'ı farklı biçimlerde algılayan ve yaşayan "Müslümanlar" olacaktır.

Dinî davranışlar dâhil olmak üzere insanın sosyal davranışlarını, psikolojide çokça yapıldığı şekliyle "uyaran" ve "tepki" kavramları çerçevesinde açıklamak mümkün değildir. Basit davranışlar, bu kalıp içinde açıklanabilir, ama insan karmaşık davranışlar gösteren bir varlık olarak her zaman aynı "uyaran" karşısında aynı "tepki"yi göstermez. İnsan davranışlarını farklılaştıran pek çok etmen vardır. Bu etmenleri "gelenek" ve "modernleşme" bağlamında kavramak zorundayız. Günümüz Türk toplumu, modernleşme sürecinde geleneksel yapının çözüldüğü ve buna farklı uyum biçimlerinin eşlik ettiği bir görünüm arz etmektedir. Temelde dinî ve geleneksel bir kıyafet tarzı olan başörtüsü de, bu değişim sürecinde farklı anlamlar ve biçimler kazanmakta ve dolayısıyla değişen dindarlık biçimlerini izleyebileceğimiz önemli bir gösterge haline gelmektedir.

Modernleşme, değişimin çağımızdaki özgül biçimidir. Her toplumda değişme kaçınılmazdır, ancak dinamikleri bakımından değişimin farklı kılıklar

içine girdiği de bir gerçektir. Türk toplumu, 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başından bu yana, değişimini dış dinamiklerin belirlediği bir sürece girmiştir. Bu süreçle birlikte biz, değişimin aktörleri olmaktan çıktık ve onun doğrultusu kadar biçimini ve temposunu da belirleme imkânından yoksun kaldık. Modernleşme, bu anlamda Batı dışı toplumların Batı'nın izlediği değişim modelinin bir parçası haline gelmesi ve kendi tarihsel izliğini bırakıp kendi dışında bir merkezin dikte ettiği bir değişim sürecine katılmasıdır. Bu andan itibaren yaşadığımız tarih, "bizim" tarihimiz değil, başka bir toplumun tarihidir. Bu tarihsel süreçte biz etken-özne değil, edilgen nesne durumundayız.

Batı dışı toplumların değişim sürecinin bu perspektiften yorumlanması söz konusu ülkelerin ve toplumların aynen Batı modernleşme modelini izledikleri anlamına gelmez. Tam tersine bu ülkeler, sürekli bir biçimde kendi "gelenek"leri ile "modern" değerler arasında bir dilemma yaşamakta olup seçimlerini bu iki temel etkene bağlı olarak yapmaktadırlar. Gelenek ve modernlik sürecinde kimi toplumsal gruplar, daha fazla geleneğe yakın dururken, bazıları da daha fazla modernliğe yakın durmaktadırlar. Şüphesiz ki bu iki uç arasında melez pek çok "duruşlar" tespit etmek mümkündür.

Türkiye'de Kadın Dindarlığı

Sosyolojik araştırmalar, Türkiye'de İslam'ın toplumsal bir "ortak payda" olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. 2001 yılında yapılan Dünya Değerler Araştırması'na göre Türk toplumunun yüzde 81'i kendisini "dindar" olarak nitelerken, sadece yüzde 1 kendini "ateist" olarak tanımlamaktadır. Geriye kalan yüzde 18 ise kendini "dindar değilim" şeklinde tarif etmektedir.³ Bu son grubun "inançsız" olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Söz konusu araştırmada elde edilen netice, sorulan soruyla bağlantılı olarak yorumlanmalıdır. Yöneltilen soru şudur: "Camiye gidip ya da gitmemeyi bir tarafa bırakırsanız, kendiniz hakkında ne söylersiniz? Bu soruda kişilere "dındarım", "dindar değilim" ve "ateistim" (Tanrıtanımaz) şeklinde üç seçenek sunulmuştur. Bu sorunun niteliğinden anlaşılacağı üzere buradaki dindarlık kişilerin kendilerini öznel olarak değerlendirme şeklidir.

Aynı araştırmada cinsiyet farkının önemli olduğu görülmektedir. Erkeklerin yüzde 76'sı kendini "dindar"

olarak nitelerken, kadınların yüzde 85'i kendini "dindar" görmektedir. Yine aynı şekilde "dindar bir kişi değilim" diyen erkekler yüzde 22 iken, bu oran kadınlarda yüzde 14'e kadar düşmektedir. Ateist kadınlar ise, 0,7 düzeyinde kalmaktadır. Oysa erkekler arasında ateistler yüzde 1,5'e kadar çıkmaktadır.

Bu araştırmadan çıkaracağımız sonuç, Türkiye'de kadınların erkeklere kıyasla kendilerini daha fazla dindar gördükleridir.

Başörtüsünü çıkış noktası aldığımızda, ilk etapta kabaca iki tür dindarlık biçimi ayırt edebiliriz: "Başörtülü dindar kadınlar" ve "başörtüsüz dindar kadınlar". Bu ayırım, birincilerin ikincilerden daha fazla ya da daha az dindar oldukları şeklinde okunmamalıdır. Kişilerin kendilerini öznel olarak nasıl dindar gördükleri ile, buna nasıl şekil verdikleri farklı değerlendirilmelidir. Bir kadın pekâlâ kendini dindar hissedebilir, ama buna rağmen başörtüsü giymeyebilir. Burada başörtüsüne ne anlam yüklediği kadar içinde yaşadığı koşullar ve bu koşulların örtünmeye ne kadar müsaade ettiği ya da etmediği de önemlidir. Yine aynı şekilde başörtülü bir kadın, buna rağmen kendini fazlaca dindar görmeyebilir. Sözelimi gelenek ya da sosyal kontrol gereği bir kadın başörtüsü giymek zorunda kalmışsa, burada başörtüsü onun içsel dünyası ve dindarlığı hakkında fazla bir şey söylemeyebilir.

Başörtülü kadınların tek tip bir dindarlık sergilediklerini söylemek büyük bir genelleme olacaktır. Başörtülü kadınlar, bizce en az dört tip dindarlık sergilemektedirler.

1. Geleneksel dindarlık: Genel olarak kırsal kesimde görülen ve başörtüsünü hem dinî hem de geleneksel gerekçelerle kullanan kadınların dindarlığını bu çerçevede değerlendirebiliriz. Geleneksel çevrelerde başörtüsü, üzerinde fazlaca düşünülmeden takılan ve bu konuda dinî sınırların da fazlaca gözetilmediği bir kıyafet biçimidir. Geleneksel başörtüsü başın tamamını örtmediği gibi, zaman zaman çıkarılmasında da bir sakınca görülmez. Görece kapalı köy toplumlarında ve küçük kasabalarda gelenek ve sosyal kontrol gereği başörtüsü takılmak zorundadır ve çoğunlukla bunun başka bir alternatifi de yoktur. Gelenek içselleştirildiği oranda başörtüsü "doğal" karşılanan bir olgudur, ancak günümüzde yüksek etkileşim sayesinde kimi kız ve kadınlar bunu bir sosyal baskı sonucu olarak takılan ve hiç de doğal olmayan bir nesne olarak da karşılayabilmektedir.

2. Aksiyoner dindarlık: Genellikle şehirlerde karşımıza çıkan ve başörtüsünü geleneksel motiflerden ziyade dinî motiflerle giyen kadınların dindarlık biçimidir. Aksiyoner dindar kadın, başörtüsünün dinen bir yükümlülük olduğunun bilincinde olmakla kalmaz, "Müslümanım" diyen kadınların bunu kurallarına uygun bir tarzda giymesi gerektiğini de düşünür, hatta bu hassasiyetini başkalarına da iletir. Bu anlamda misyoner bir tavır takınmaktan kaçınmaz. Geleneksel kıyafet karşısında kendi kıyafetini daha İslamî bulur ve bunu "bilinçli" olarak yaptığının farkındadır.

Melez dindarlık: Son yıllarda başörtülü kadınların içinde dindar olmak kadar modern olmak ve modern giyinme endişesi taşıyan kadınların sergilediği bir dindarlık türüdür. Bu dindarlık biçiminde bir kadın ya da kız, başörtüsü ile kot pantolon ya da başörtüsü ile japone kollu bir bluzu aynı anda giymekten kaçınmaz.

3. Melez dindarlık: Son yıllarda başörtülü kadınların içinde dindar olmak kadar modern olmak ve modern giyinme endişesi taşıyan kadınların sergilediği bir dindarlık türüdür. Bu dindarlık biçiminde bir kadın ya da kız, başörtüsü ile kot pantolon ya da başörtüsü ile japone kollu bir bluzu aynı anda giymekten kaçınmaz. Bu şekilde hem dinin taleplerini hem de modern yaşamın taleplerini karşıladığını düşünür ve modernlik ile dindarlık arasında herhangi bir çelişki görmez.

4. Sosyetik dindarlık: Melez dindar tipinin yeni bir örneğini de sosyetik dindarlık oluşturmaktadır. Bu tip kadınlarda melez bir kıyafet ile belirli bir sosyal çevre içinde boy gösterme isteği birlikte yürümektedir. Sosyetik dindarların bir öncekilerden farkı, daha pahalı ve lüks giyinmeye önem verme ve sosyetik çevrelerde görünme arzusudur. Modernleşmenin bir göstergesi olarak moda, bu kesimde belirleyici bir trenddir. Moda sık sık değiştiğine göre kıyafette de değişiklik, yaşam tarzı haline gelmiştir ya da gelmektedir. Önemli olan "giyinmek" değil (çünkü herkes giyiniyor), giyinmeyi bir "statü göstergesi" haline getirmektir.

Başörtülü kadınların aksine başörtülü olmayan kadınların dindarlığında başörtüsü ya hiç rol oynamaz ya da bunun pratik bir değeri yoktur. Başörtüsüz ka-

dınların dindarlığını da kabaca iki tip olarak değerlendirebiliriz:

1. Modern(ist) dindarlık: Modern dindar kadınlar, dindarlığı daha çok içsel bir duygu ve eğilim olarak görmektedirler. Bunlar için önemli olan beden dışı değil, "içi"dir. Müslümanlık biçimlerle ilgili değil, içsel niyetlerle ve kalple ilgili bir şeydir. "Kalp temiz olursa her şeyin üstesinden gelmek mümkündür". Modernist dindar kadınlar, ya başörtüsünü dinin bir gereği olarak görmezler ya da gördüklerinde bunu bir "teferruat" olarak algırlarlar. Başörtüsüne gelinceye kadar yapılması gereken çok şey vardır!

2. İdealist dindarlık: Başörtüsü kullanmayan kadınların bir kısmı da, başörtüsünü dinin bir emri olarak görmekle birlikte çeşitli sebeplerle bunu bir pratik haline getirmezler. Bunlara göre, aslında "ideal" olan örtünmektir, ama örtülü olarak yaşamak günümüzde kolay değildir. Sözelimi üniversitede okumak ve kariyer yapmak istiyorsanız, örtü sürekli olarak sizin karşınıza bir engel olarak çıkarılabilir. Bu şartlarda örtünmek, eve kapanmak ve hayata müdahil olmamaktır. İdealist dindar kadınlar, "ideal" gördükleri "İslamî yaşamı" ertelemek zorunda kalan kadınlardır. Belki ileride şartlar normalleşirse başörtüsü giymeyi düşünebilirler.

İlk olarak Türkiye’de kamuoyunu oluşturan kişi ve kurumlar, başörtüsündeki düşüş eğilimine rağmen bu olgunun arttığına değin bir izlenim yaratmışlardır. Bu izlenim, ne kadar yapay olursa olsun kamuoyu denilen şeyin "yapılabilen" bir şey olduğunu göstermektedir. İkinci olarak başörtüsündeki gerileme Türkiye’de sekülerleşme nedeniyle meydana gelen toplumsal bir trend değil, başörtüsü yasağının ortaya çıkardığı bir sonuçtur.

Son iki dindarlık biçimiyle birlikte toplam altı tip dindarlık tespit etmiş olduk. Bu dindarlık biçimlerinin hangi değişkenlerle ilişkili olduğunu tartışmadan önce başörtüsüyle ilgili verilere genel olarak göz atmakta fayda görüyoruz.

Türkiye’de Başörtüsü

TESEV (2006) araştırmasına göre, Türkiye’de kadınların yüzde 61,3’ü farklı şekillerde ifade edilen

örtüler kullanılmaktadır. Kadınların yüzde 49,9’ü "başörtüsü, eşarp veya yemeni" kullandıklarını belirten, yüzde 11,4’ü ise "türban" kullandığını ifade etmektedir (2006).⁴

ANAR (2007) araştırmasında başörtülülerin yüzde 62,2’si örtünmeye "kendilerinin karar verdiğini" söylüyor. Yüzde 10,6’lık bir bölüm "ailesinin etkisiyle" örtündüğünü, yüzde 7,9’luk bir bölüm "babasının etkisiyle" ve yüzde 7,6’luk bir kesim de "annesinin etkisiyle" örtündüğünü ifade ediyor. "Arkadaş etkisiyle" örtünenlerin oranı ise yüzde 5,6 dolayında kalmaktadır.⁵ Bu veriler başörtünün çoğu zaman iddia edilen aksine bir "dayatma" sonucu kullanılmadığını, daha çok kişilerin bireysel tercihlerine dayandığını göstermektedir. Buna ek olarak aile ve arkadaşlık gibi sosyal çevre etkisinin önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır.

TESEV araştırması, yine genel kanıların aksine, başörtü ya da türban örtenlerin sayısında son yıllarda bir artış eğilimi değil, bir düşüş eğilimi olduğunu göstermiştir. Buna göre sokağa çıktığında başını örtmediğini belirten kadınların oranı 1999’da yüzde 27,3 iken, bu oran 2006’da yüzde 36,5’e çıkmıştır. Eşarp/başörtüsü/yemeni takanların oranı 1999’daki yüzde 53,4’ten 2006’da yüzde 48,8’e, çarşaf giyenlerin oranı 1999’daki yüzde 3,4’ten yüzde 1,1’e, türban takanların oranı ise 1999’daki 15,7’den yüzde 11,4’e düşmüştür.⁶

Bu veriler temelinde iki önemli saptama yapmak zorundayız. İlk olarak Türkiye’de kamuoyunu oluşturan kişi ve kurumlar, başörtüsündeki düşüş eğilimine rağmen bu olgunun arttığına değin bir izlenim yaratmışlardır. Bu izlenim, ne kadar yapay olursa olsun kamuoyu denilen şeyin "yapılabilen" bir şey olduğunu göstermektedir. İkinci olarak başörtüsündeki gerileme Türkiye’de sekülerleşme nedeniyle meydana gelen toplumsal bir trend değil, başörtüsü yasağının ortaya çıkardığı bir sonuçtur. Diğer araştırmanın sonuçları bu tezimizi desteklemektedir.

ANAR tarafından yapılan çalışmada "Başörtüsü ile ilgili aleyhte baskılar sonucu nasıl bir karar aldınız?" sorusuna karşılık, kadınların başörtüsü yasağı karşısında araştırmaya dâhil olan kadınların çoğunluğu başını açmamıştır (%40,5). Başını yasağın uygulandığı yerlerde açan grup ise yüzde 35 oranındadır. Yasağa karşı, büyüklüğü katılımcıların yüzde 19,9’unu oluşturan bir grup ise peruk, şapka, bere ve

benzeri kamufle edici aksesuarlar kullanarak sorunu kendi yöntemleriyle çözme yoluna gitmişlerdir. Araştırmaya katılan kişilerin sadece yüzde 1.2'si başını tamamen açmıştır.

Kadınların yasak karşısında başlarını açmalarının en önemli gerekçesi, sosyo-ekonomiktir. Başörtüsünü çıkartma nedeni olarak en çok eğitime devam etme arzusu zikredilmektedir. Nitekim, demin sözü edilen araştırmada başını açanların yüzde 73'ü başlarını, eğitimlerini tamamlamak istedikleri için açtıklarını belirtmişlerdir. Başörtüsü yasağının kısa sürede kaldırılmayacağını gerekçe gösterenlerin oranı ise yüzde 26.3'tür. Gösterilen diğer gerekçeler ise, işlerini kaybetmemek (%22.5), gelecek kaygısı (%19.7) ve akademik kariyerini tamamlayabilmek (%11.1) olarak sıralanmaktadır.⁷

Başörtüsü yasağı ve bunun sonucu başörtülü kadınların ve kızların sayısındaki düşüşe rağmen, laikçi medya başta olmak üzere diğer kamuoyu yapıcılarının toplumda tersi bir izlenim yaratmış olmaları, üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir noktadır. Bu, her şeyden önce medyanın sanıldığı gibi "toplumu bilgilendirmediği", tam tersine "manipüle ettiği" gerçeğini gözler önüne sermektedir.

Başörtülülerin Toplumsal Kökeni ve Yapısı

Başörtülü kız ve kadınların sayısının Türkiye'de yüzde 60 oranlarında seyrettiği dikkate alınır, bu kesim aslında Türkiyeli kadınların genel fotoğrafını yansıtmaktadır. Başka bir deyişle Türkiye'nin her kesiminden başörtülülere rastlanmaktadır. "Türkiye genelinde başı açık kadınların oranı %37 iken, kent merkezlerinde %46'dır. Çapraz çözümlenmelerden çıkarsanan sonuçlara göre, örtünenlerin oranındaki bu düşüş, beklenebileceği üzere, kırsal bölgelerden çok kentlerde daha yüksektir. Kadınların örtünmesi gelire bağlı olarak da değişiklik göstermektedir. Gelir düzeyleri arttıkça örtünen kadınların oranında düşme izlenmektedir. Başı açık kadınları yaş gruplarına göre ayırdığımızda, 1999'dan bu yana görülen en önemli değişiklik 25-39 yaş grubundadır. Bu gruptaki başı açık kadınların oranı 1999'daki %28'den %42'ye çıkmıştır. Özetle, Türkiye'de kentleşme hızlandıkça, kişi başına gelir arttıkça ve eski nesillerin yerini yeniler aldıkça, örtünen kadınların oranında azalma olacağını tahmin edebiliriz."⁸

Bu veriler ve geleceğe yönelik beklentiler, başörtüsü

yasağının sürdüğü koşullarda kabul edilebilir görünmektedir. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi sosyo ekonomik nedenlerle başörtülü kız ve kadınlar, yasaktan daha fazla etkilenmekte ve başörtüsünü çıkartmaya bile yönelmektedirler. Bu görüşümüzü destekleyen bir başka etken, Türk toplumunda "dindarlaşma" eğiliminin artmakta oluşudur. Aynı araştırmaya

Giderek artan dindarlaşma eğilimi ile giderek azalan başörtüsü arasında bir paradoks olmakla birlikte, bu paradoksu açıklayan etken daha önce andığımız "başörtüsü yasağı"dır. Yasağın kalkması halinde başörtülülerin oranında da artış beklenebilir. Demek ki, verilerin yorumlanmasına bağlı olarak başörtüsünün giderek azalan bir trend değil, artan bir eğilime sahip olacağını da söyleyebiliriz.

göre 1999 araştırmamızla karşılaştırıldığında 2006'da gerek "çok dindar" olduğunu belirtenlerin, gerekse kendi kimliğini öncelikle Müslüman olarak tanımlayanların oranı artmıştır. Kendini "çok dindar" olarak tanımlayanların oranı 1999'da %6 iken, bu araştırmamızda %13'e yükselmiştir. Benzer şekilde, kimliğini öncelikle Müslüman olarak tanımlayanların oranı 1999'da %36 iken, bu araştırmada %10'a varan bir artışla yaklaşık %45'e yükselmiştir.⁹

Giderek artan dindarlaşma eğilimi ile giderek azalan başörtüsü arasında bir paradoks olmakla birlikte, bu paradoksu açıklayan etken daha önce andığımız "başörtüsü yasağı"dır. Yasağın kalkması halinde başörtülülerin oranında da artış beklenebilir. Demek ki, verilerin yorumlanmasına bağlı olarak başörtüsünün giderek azalan bir trend değil, artan bir eğilime sahip olacağını da söyleyebiliriz.

Değişen Dindarlık Biçimleri

Şimdi buraya kadar gelmişken, farklı dindarlık biçimleri ve buna bağlı olarak başörtüsüyle ilgili olası gelişmeler konusunda bir yorum yapmak gerekiyor. Her şeyden önce "geleneksel dindarlık" ve buna bağlı geleneksel başörtüsü, yemeni ve eşarp gibi örtünme biçimleri Türkiye'deki şehirleşme ve şehirlileşme trendleriyle uyumlu olarak bir değişim geçirmektedir. Bu değişimi iki şekilde yorumlamak mümkündür: İlk olarak başörtülü geleneksel kadın-

lar giderek daha fazla şehir kesimine göç etmekte ve mekansal olarak şehirlerde görünür hale gelmektedirler. Şüphesiz ki başörtüsü olgusunun arttığına değin izlenimlerin böyle toplumsal bir arka planı da olduğunu söyleyebiliriz. Fakat buna hemen şunu da eklemeliyiz ki geleneksel dindarlık sadece mekansal olarak yer değiştirmekle kalmamakta, kentsel yaşama ve özellikle eğitime katıldıkça kılık değiştirmektedir. Ancak bu değişim, ikinci kuşak ve sonrakilerde göze çarpan bir gelişmedir. Kuşak değişikliğine bağlı olarak “geleneksel dindarlık”, ilk etapta “aksiyoner dindarlık” ile “modernist dindarlık” şeklinde bir dönüşüme uğramaktadır. İlk tür dindarlık, laik elitler tarafından “dinci” ve “gerici” bir gelişme olarak algılanırken, ikinci tür dindarlık “çağdaş” bir gelişme olarak sunulmaktadır. Oysa bu iki tür din-

Şimdilik Türkiye’de geçerli olan başörtüsü yaşağı nedeniyle “aksiyoner dindarlık” ile “modernist dindarlık” arasındaki denge, birincilerin aleyhine ikincilerin ise lehine bozulmuş durumdadır. Ancak bu durum doğal bir toplumsal değişim sürecinin sonucu değil, siyasal baskılar ve hukuk dışı yöntemlerle sürdürülen yapay çabaların ürünüdür.

darlaşma eğilimi de modernleşme eğilimleriyle (şehirleşme, eğitime katılım, demokratikleşme, bireycilleşme vs.) ilişkilidir ve kentsel bağlamda ortaya çıkan yepyeni olgulardır.

Laikçi elitin bu algılama biçiminin zıddına, aslında bugün Türk halkının çok büyük bir çoğunluğu, %85, başörtülü bir kadının aynı zamanda erkeklerle eşit haklara sahip ve çağdaş bir kadın olabileceğini düşünmektedir. Benzer bir şekilde, hemen herkes (%93) başını örten bir kadından rahatsızlık duymayacağını ifade etmektedir.¹⁰

Bu iki tür dindarlığın laik seçkin kesimlerce böyle algılanması, bu kesimin modernleşme (ya da çağdaşlaşma) ve “çağdaş kadın” tipi konusundaki beklentilerden kaynaklanmaktadır. Önlerine Batılı modernleşme modelini koydukları için, modernleşme süreçleriyle birlikte güçlü bir sekülerleşme (dinden bağımsızlaşma) eğiliminin belireceğini beklemekteydiler. Oysa modernleşme edebiyatında çoktandır bilinen bir şey var: Batılı olmayan toplumlarda mo-

dernleşme farklı bir çizgide gelişmekte ve modernleşme ile sekülerleşme arasındaki bağıntı her zaman olumlu bir bağıntı olmak zorunda değildir. Batı-dışı modernliklerde tam tersi durumlara da rastlanmaktadır. Kentin anomik ortamında kendini tehdit içinde hisseden insanlar kendilerine bir sığınak noktası olarak dini seçtikleri gibi, yaygın eğitim dolayısıyla kendi inançları konusunda aydınlanan kitleler daha bilinçli bir dindarlık biçimini de benimseyebilmektedirler. Nitekim bizim tipolojimizde “aksiyoner dindarlık” diye adlandırdığımız dindarlık biçimi böyle bir seçeneği dile getirmektedir.

Bu seçeneği tercih eden kadınlar, “türban” olarak da adlandırılan yeni tip örtüleriyle kendilerini geleneksel kıyafet ve örtünme biçimlerinden ayırt etmekte ve bireysel bir tercih içinde yollarını çizmektedirler. Eğer bu kız ve kadınlar geleneklerini takip etmiş olsalardı, şehrin gecekondualarında yaşayan birinci kuşak ebeveynleri gibi evlerde oturacaklar, ideal olarak ev kadını olmayı tercih edecekler ve neticede anneleri gibi geleneksel kıyafetlere bürüneceklerdi. Oysa bu aksiyoner kız ve kadınlar, yeni kıyafetleriyle sadece görsel olarak bir değişim geçirmiyorlar, aynı zamanda sosyo kültürel ve sosyo ekonomik konumları itibarıyla da bir değişim yaşamaktadırlar. Bu değişim süreci sancılı bir süreç olup söz konusu grup bir yandan geleneksel yapı ve anlayışlarla, diğer yandan da kentsel modern değer ve anlayışlarla hesaplaşmak zorundalar.

“Aksiyoner dindarlık” (yeni tip örtülü dindarlık) ve “modernist dindarlık” (örtüsüz dindarlık) türleri, Türkiye gibi Müslüman toplumlarda modernleşmenin etkilerinin tekçizgili (ünilinear) bir gelişmeye sebep olmadığını göstermektedir. İşte, bu durum söz konusu ülkelerde dindar “muhafazakar” kesimlerle seküler çağdaşlaşmacı kesimleri, siyaset başta olmak üzere toplumsal yaşamın tüm alanlarında karşı karşıya getirmektedir. Bu karşılaşma, tektip modernleşme bir anlayışın yarattığı baskı ve gerilim nedeniyle toplumun polarize olmasıyla sonuçlanmaktadır.

Şimdilik Türkiye’de geçerli olan başörtüsü yaşağı nedeniyle “aksiyoner dindarlık” ile “modernist dindarlık” arasındaki denge, birincilerin aleyhine ikincilerin ise lehine bozulmuş durumdadır. Ancak bu durum doğal bir toplumsal değişim sürecinin sonucu değil, siyasal baskılar ve hukuk dışı yöntemlerle sürdürülen yapay çabaların ürünüdür. Nitekim daha ön-

ce de belirttiğimiz gibi, yasak nedeniyle başörtülü kadınların oranı, özellikle yasağın geçerli olduğu kamusal alanlarda (okul ve devlet dairelerinde) azalmaktadır. Hatta kimi başörtülü kız ve kadınlar tümünden başörtüsünden vazgeçmektedirler.

Geleneksel, aksiyoner ve modernist dindarlık biçimleri dışındaki gelişmeleri görece yeni gelişmeler olarak kaydedebiliriz. Geleneksel dindarlık genel olarak kan kaybetmektedir. Yasaklar nedeniyle aksiyoner dindarlıkta da gerilemeler olduğu açıktır. Bu son kesimdeki kayıplar, sınıf atlamalarıyla da birleşince yeni eğilimler şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Özellikle “melez” ve “sosyetik” dindarlık olarak niteliğimiz bu eğilimler, sosyal ve kültürel değişimler tarafından da tetiklenmektedir. İster sosyal sınıf atlasın, ister atlamasın belirli bir kesim, başörtüsüne inanmakla birlikte bunu bir pratik haline getirmekten kaçınmaktadır. “İdealist dindarlık” olarak niteliğimiz bu kesimde, sosyal sınıf atlama isteği, arzuladıkları bir yaşamı ertelemelerine neden olmaktadır. Bu yeni eğilimlerin, yasakların sürmesi halinde giderek güçleneceğini ve birbirlerine geçişlere yol açacağını söyleyebiliriz.

Sonuç Yerine

Batı merkezli modernliğin dayattığı zihinsel manipülasyonları bir tarafa bırakırsak, Türkiye’de modernleşmenin beraberinde sekülerleşmeyi değil, tam tersine dindarlaşmayı getirdiğini söyleyebiliriz. Bunun en önemli göstergesi, sadece insanların giderek kendini fazla dindar hissetmesi ve başörtüsü giymesi değil, bunu bireysel bir tercih olarak ortaya koymalarıdır. Uzun bir dönem Türkiye’de başörtüsünün anne baba ve sosyal çevre tarafından dayatılan bir olgu olduğu savunulmuştur. Oysa durum böyle olsaydı, yasaklarla birlikte ortaya başörtüsü mücadelesi diye bir şey çıkmayacaktı. Başörtüsü mücadelesi bile kendi başına başörtüsü ve dindarlaşma yönündeki sürece ivme kazandırmıştır. Çünkü başörtüsü, karşısında kişilerin konum almaya zorlandığı bir nesne haline gelmiştir.

Türkiye’de modernleşme ve dindarlaşma ilişkisi, dindarlığın gerilemesi şeklinde değil, dindarlığın kılık değiştirmesi biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel dindarlık yerini aksiyoner ve modernist dindarlığa bırakmaktadır. Sosyo ekonomik ve kültürel gelişmelerle başörtüsü yasağı birleşince son yıllarda aksiyoner dindarlık zayıflamıştır ama bu dindarlığın

yeniden kılık değiştirmesine sebep olmuştur. Melez dindarlık, sosyetik dindarlık ve idealist dindarlık bu yeni dindarlığın biçimlerini oluşturmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti, anayasada öngörülen laik karakterine rağmen farklı din ve dindarlık biçimleri karşısında açıkça taraf tutmaktadır. Laik devletin taraf olduğu dindarlık “örtüsüz dindarlık”tır. Laik devletin hedefinde belirli bir tip çağdaşlık ve çağdaş kadın tipi olduğu için bu modele uygun düşmeyen dindarlık biçimlerini yasaklamakta ve dışlamaktadır. Başörtüsü yasağı, farklı dindarlık biçimlerini seçen toplumsal kesimler karşısında bir taraf tutma girişiminden başka bir şey değildir. Yasak, açıkça modernist dindarlık biçimine arka çıkmakta ve onu güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu anlamda laiklik, dindışılığı değil, belirli bir tip dindarlığı temsil etmektedir. Modernist dindarlık, Türkiye Cumhuriyeti’nin hedeflediği bir dindarlıktır. Bu dindarlığı, geleneksel ve özellikle aksiyoner dindarlık karşısında tercih etmektedir. İdealist dindarlık bile, “örtüsüz” olmasına rağmen kabul edilebilir bir dindarlık şekli değildir. Melez ve sosyetik dindarlık ise, bir geçiş tipi olarak hoşgörülle karşılanırsa da kalıcı olması halinde “yarım kalan bir modernleşme” örneği olarak zikredilecektir. ■

dipnotlar

- 1 Ahmet Yaşar Ocak, Türkler, Türkiye ve İslam, Sh. 152, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.
- 2 Son yapılan bir araştırmada (ANAR, 2006) medyada yaygın olarak kullanılan “türban” nitelendirilmesine karşı görüşlerine başvurulmuş deneklerin yüzde 79,4’ü “başınıza örttüğünüz nesneyi hangi isimle tanımlarsınız” sorusuna “başörtüsü” cevabını vermiştir. Örtülerini “eşarp” olarak adlandıranların oranı yüzde 12,8 olurken, “türban” tanımını tercih edenlerin oranı yüzde 6 çıkmıştır. Biz yaygınlığı nedeniyle “başörtüsü” kavramını tercih ediyoruz. Ancak buna rağmen farklı örtünme biçimlerinin farklı dindarlık biçimlerine karşılık gelebileceğini de göz ardı etmiyoruz.
- 3 Dünya Değerler Araştırması verileri için bakınız: <http://www.worldvaluessurvey.org/>
- 4 Ali Çardakoglu & Binnaz Toprak, Değişen Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.
- 5 Başörtüsü Araştırması, Ankara Sosyal Araştırmalar Merkezi (ANAR) ve Hazar Eğitim Kültür ve Dayanışma Derneği, İstanbul 2007.
- 6 A.g.e., Sh. 96.
- 7 Bu veriler temsili bir araştırmadan derlendiğinden genelleme yapmakta kaçınmak gerekir. Ancak baskılar ve bunun sonucu oluşan tablo hakkında bir fikir vermektedir.
- 8 TESEV, Sh. 96.
- 9 A.g.e., Sh. 94.
- 10 Hakan Yılmaz, Türkiye’de Muhafazakarlık Araştırması, İstanbul 2006.